

Plecs poètics de bandolers a la Catalunya del barroc. Un exemple de literatura propagandística

Alejandro Llinares Planells

Universitat de València

allinaresplanells0@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8815-8002>

Rebut: juny de 2018.
Acceptat: setembre de 2018.

Resum

En aquest estudi s'analitza la literatura popular de bandolers de la Catalunya del segle XVII. El bandolerisme sigué un fenomen important en les primeres dècades del barroc en el Principat i la seua repercussió arribà, de manera notable, a la literatura de cordell de l'època. Aquests plecs de cordell, que tenien la missió d'arribar a tots els públics, compten amb un nombre reduït d'estudis, si tenim en compte la seua importància. Per eixa raó, l'article analitza els dos principals moments històrics que propiciaren el major auge d'edició de plecs de bandolers en vers a Catalunya, com foren les signatures de les unions i dels agermanaments contra els bandolers (1606) i el sistema repressiu del duc d'Albuquerque (1616). Per mitjà de l'estudi d'aquest material literari es tracta: el sistema propagandístic virregnal, les parcialitats catalanes, els conflictes entre el virrei i les autoritats catalanes, la visió que es tenia de Catalunya a Castella, la falsificació de moneda o el problema de les armes de pedrenyals.

Paraules clau: bandolerisme; bandolers; literatura de canya i cordell; Catalunya; literatura popular

Resumen. *Pliegos poéticos de bandoleros en la Cataluña del barroco. Un ejemplo de literatura propagandística*

En el presente trabajo se analiza la literatura popular de bandoleros de la Cataluña del siglo XVII. El bandolerismo fue un fenómeno importante en las primeras décadas del barroco en el Principado y su repercusión llegó, de manera notable, a la literatura de cordel de la época. Estos pliegos de cordel, que tenían la misión de llegar a todos los públicos, cuentan con un número reducido de estudios, si tenemos en cuenta su importancia. Por esa razón este artículo analiza los dos principales momentos históricos que propiciaron el mayor auge de edición de pliegos en verso sobre el bandolerismo en Cataluña, es decir, la firma de las «unions i agermanaments» contra los bandoleros (1606) y el sistema represivo del duque de Albuquerque (1616). Con el estudio de este material literario se analiza: el sistema propagandístico del virrey, las parcialidades catalanas, los conflictos entre el virrey y las autoridades catalanas, la visión que se tenía de Cataluña desde Castilla, la falsificación de moneda o el problema de las armas de pedreñal.

Palabras clave: bandolerismo; bandolero; literatura de cordel; Cataluña; literatura popular

Abstract: *Poetic chapbooks about bandits in baroque Catalonia. An example of propaganda literature*

In this work, the popular literature of Catalonian bandits in the seventeenth century is studied. Banditry was an important phenomenon in the first decades of the baroque in Catalonia and its impact came, in an important way, to the popular literature of that time. These popular poems, which had the mission to reach all audiences, have not been very studied, if we consider their importance. For this reason, this article studies the two main historical moments that led to the greatest rise in the edition of Chapbooks in verse about banditry in Catalonia. The first one was the signature of the «unions i agermanaments» against the bandits (1606) and the second one, the repressive system of the «duc de Alburquerque» (1616). With the study of this literary material is analyzed: the propaganda system of the viceroy, the factions of Catalonia, the conflicts between the viceroy and the Catalan authorities, the vision that Castile had of Catalonia, the counterfeiting coins or the problem of «pedreñal» weapon.

Key words: banditry; bandit; Chapbooks; Catalonia; popular literature

Sumari

Introducció	La mala fama que els catalans tenien a Castella
Les cobles de la unió	
El triomfalisme	La propaganda del virrei Alburquerque
Cobles compostes, teòricament, pel poble i per al poble	Conclusions
El problema del pedrenyal i la moneda falsa	Bibliografia
Prostitutes, rodamons i tavernes amenaçades per la unió	Impresos consultats

Introducció

La literatura popular/popularista o de canya i cordell fou un terme encunyat per Caro Baroja (1990: 20) com a «expresión perfecta del gusto popular». Es refereix a relats que es començaren a imprimir des de la invenció de la impremta i es caracteritzen per ser fulls de baix preu, sense enquadrar (plecs solts), que permetien la lectura ràpida i la seua destrucció (semblants als periòdics actuals), que eren fàcilment transportables i podien adquirir-se a les ciutats i en pobles menuts per la venda ambulant dels quincallers (Cañada, 2014: 19-20). La impremta és clau per entendre aquest tipus de literatura, perquè amb la seua aparició es va passar d'un sistema d'elaboració artesanal a un de caràcter més industrial: es van reduir els costos, es va augmentar la productivitat i es va abaratar el producte final (Camprubí, 2016). Els impresos de cordell encarnen a la perfecció aquesta dinàmica de treball: els costos de producció es disminueixen encara més perquè es tractava de textos de pocs fulls, sense elements de luxe, i se n'imprimien un gran

nombre de còpies. El preu final del producte era assequible per a quasi totes les capes socials de la població, les quals podrien permetre's comprar de tant en tant un plec. El gran èxit de vendes que implicava aquesta mena de literatura feia que els impressors tingueren un gran marge de benefici a llarg termini. La impremta valenciana d'Agustín Laborda es va especialitzar en plecs de cordell, i l'impressor acabà fent una important fortuna al final de la seua vida (Gomis, 2015).

Durant molt de temps aquests impresos foren considerats subliteratura, paraliteratura o infraliteratura, primer per dramaturgs de renom com Lope de Vega, que pensava que els escriptors de plecs li robaven les obres de teatre (García, 1973); al segle XVIII, els il·lustrats els consideraven inapropiats per a la societat (Gomis, 2015) i en els periòdics de l'època es podien llegir opinions com aquesta: «encaxes, coplas y romance que hay en las quatro fachadas de las plazas de nuestra villas, guardadas por hombres de capa y monterilla, son muy perjudiciales y reprehensibles [...]».¹ Els folkloristes del XIX obviaren estudiar aquest material per considerar-lo part de la «cultura d'elit» i, per tant, fora del que ells consideraven «cultura popular» (Burke, 2005), i, finalment, els investigadors de la primera meitat del segle XX no consideraren important ni rellevant analitzar aquests textos (García, 1983). Des de l'estudi de Julio Caro Baroja en 1969 (Caro Baroja, 1990), han proliferat els treballs sobre aquesta temàtica, com els de Juan Gomis, Rosa Cañada o M.ª Ángeles García, que presten atenció a les distintes interpretacions que podien fer d'un mateix text literari (Chartier, 1994) distintes capes socials; des de les més riques o dominants fins a les més pobres, que podien escoltar llegir a algú si no sabien les primeres lletres (Frenk, 1997).

Els temes de la literatura de cordell són diversos, com: els successos paranormals, la lluita contra el turc, batalles i guerres, atacs de pirates o qüestions relacionades amb la reialesa. Els bandolers i el bandolerisme també tingueren una presència importantíssima en els impresos de cordell dels segles XVII i XVIII, coincidint amb l'auge de la temàtica dels «guapos i valents».² El cas de Catalunya és diferent a la resta de la monarquia hispànica peninsular, perquè al Principat el bandolerisme començà a inspirar relacions d'impremta des de 1539 fins a la dècada de 1630, coincidint amb el principi i el final dels anys més importants d'aquest fenomen a Catalunya (Reglà, 1962).

En aquest article analitzarem els dos principals períodes cronològics que propiciaren la major impressió de plecs relacionats amb el bandolerisme durant el segle XVII.³ Al llarg de les primeres dècades d'aquest segle, aquest fou un dels temes principals en la literatura popular catalana, quan es van arribar a imprimir més de trenta-dos relats en les imprentes barcelonines. A pesar de la importància d'aquest subgènere literari, la historiografia no li ha prestat l'atenció oportuna i s'ha centrat en l'estudi de la literatura de bandolers de caràcter més «culte», com

1. *Correo de Madrid*, dimecres 27 d'octubre de 1790.

2. El DCVB defineix «guapo» en una de les seues accepcions com a: «home que presumeix de valent; baralladís per ostentació». Aquest terme era el més utilitzat per referir-se als bandolers del segle XVIII.

3. En el número de 2018 de la revista *Pedralbes* analitzem els impresos del segle XVI.

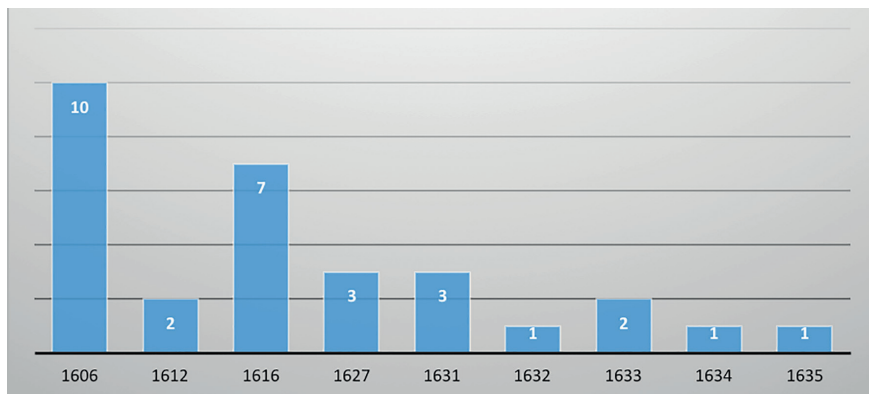
el Perot Rocaguinarda de Cervantes (Cardinale, 2009), l'Antoni Roca de Lope de Vega (García, 2012) o el Pere Armengol de Tirso de Molina. Malgrat tot, la literatura popular de bandolers disposa d'alguns estudis puntuals sobre el tema, començant per l'obra de Joan Fuster (1977) *El bandolerisme català: la llegenda*,⁴ que dedicà unes pàgines a la visió popular sobre el bandolerisme. L'escriptor de Sueca analitzà cinc relacions de cordell dels segles XVI i XVII, perquè en aquell moment no se'n coneixien més, i, tot i la mancança documental, descrigué les característiques bàsiques d'aquest tipus de literatura: la seua forta càrrega propagandística, el seu caràcter popular o la importància de la mort del protagonista en el patíbul (Gomis, 2016: 9-33). Un primer inventari i una posterior anàlisi els va fer Xavier Torres en la seua tesi doctoral, encara que no deixa de ser una part secundària dins del seu magnífic estudi sobre les parcialitats catalanes (Torres, 1993). També Agustí Alcoberro (1984) va fer un petit article sobre aquest tema, dins de les actes d'un congrés, que actualment encara és l'aportació més analítica sobre la literatura popular de bandolers. L'últim estudi important sobre la qüestió que tractem és de 1998 i es tracta d'un inventari que realitzà el filòleg Pep Valsalobre (1998: 287-364), qui va traure a la llum la gran abundància de textos relacionats amb el bandolerisme, a més d'analitzar els plec de la quadrilla dels germans Poch de la segona meitat del segle XVI. Després d'aquest últim inventari, que incrementava el nombre de plec coneguts fins aleshores, no s'ha fet cap altre estudi rellevant sobre el tema, encara que actualment sabem que es publicaren més menuderies d'impremta de les quals Valsalobre no es feu ressò (Llinares, 2017b).

Aquest article analitza les principals característiques dels impresos i estudia com els virreis utilitzaren aquest tipus de literatura per vehicular els seus missatges polítics. L'estudi dels textos poètics relacionats amb els bandolers del segle XVI⁵ permet conèixer esdeveniments com els fets d'Igualada de 1573 (Romeu, 1991: 272-275), però en el segle XVII els impresos de cordell proliferen encara més, i el tema dels bandolers i el món dels bàndols no era un tema menor, més aïna al contrari, abundaren en les primeres dècades del la centúria. Atesa la gran quantitat de textos, és pertinent veure quins foren els anys en què més s'imprimiren i intentar explicar aquesta tendència:

D'aquest gràfic es deriven clarament dos pics més pronunciats el 1606 i el 1616. El primer correspon a les cobles populars que s'editaren per promocionar la signatura de les unions i dels agermanaments de les diferents vegueries que es feren contra els bandolers; el segon pic coincideix amb els nombrosos impresos que utilitzà el virrei Alburquerque (1615-1619) per justificar les mesures represives contra els malfactors. Aquests són els principals esdeveniments que propiciaren la difusió de poemes de bandolers, encara que en el virregnat del bisbe de

4. El llibre original és de 1963, però per aquest treball hem consultat una obra que recopila diversos estudis de Fuster, entre ells el del bandolerisme, per la dificultat d'accedir a l'exemplar del 1963.
5. Coneixem quinze relacions de bandolers catalans del segle XVI.

Impressió de plecs poètics de bandolers del segle XVII a Catalunya

Imatge 1. Gràfic d'elaboració pròpia amb les dates d'impressió dels textos.

Solsona (1627-1629) o del duc de Cardona (1633-1638)⁶ també s'imprimiren plecs importants. La resta d'anys, amb un menor nombre d'històries estampades, corresponen a textos dedicats a la captura i mort de famosos bandolers com Miquel Morell, els germans Margarit o Serrallonga, no exempts de propaganda política.

Sols cinc impresos sobre bandolers foren escrits en castellà, la resta ho foren en català, i aquest fet revela que el seu contingut estava pensat per a la gent del Principat, o per als territoris catalanoparlants, i no per ser venuts a la resta de la monarquia hispànica. Solen tindre entre dos i quatre fulls i estan escrits en vers per a facilitar la recitació del contingut als carrers i a les places públiques. En les següents pàgines veurem amb deteniment els textos de 1606 i 1616 per comprendre els principals moments de difusió de la temàtica bandolera a la Catalunya del barroc.

Les cobles de la unió

Abans d'analitzar els textos literaris, cal explicar breument què eren aquestes unions i per què van generar aquest tipus de literatura oficiosa. A la Catalunya de l'Antic Règim, com a l'Europa en general dels segles XVI i XVII, no hi havia cap cos específic o professional, instituït i permanent per al manteniment de l'ordre, perquè era una tasca compartida entre el monarca o el virrei, els senyors jurisdiccionals (laics o eclesiàstics) i un conjunt prou variat d'institucions municipals,

6. Aquest personatge va ser virrei dues vegades no consecutives, la primera entre 1630 i 1632 i la segona entre 1633 i 1638.

gremials, el Sant Ofici o fins i tot organitzacions veïnals d'autodefensa (Torres, 1991: 162-163). Si es volia posar fi al bandolerisme calia crear una xarxa de solidaritat i ajuda entre els principals municipis de Catalunya per contrarestar les fauories que els bandolers tenien al llarg del territori i que en feien especialment difícil la captura. Els bandits, a més de treballar per a importants nobles que els protegien, comptaven amb l'ajuda de rectors i monjos que estaven immersos en la lluita de bàndols o, àdhuc, oficials reials i pagesos que els donaven menjar i casa.⁷ La principal arma que tenia la justícia per a lluitar contra els bandolers era el sometent, encara que les desercions i el poc compromís dels seus components, que moltes vegades tenien relació amb els mateixos bandits, propiciaren que molts d'ells estiguessen abocats al fracàs.

Per aquesta raó, en la dècada de 1560 i 1570 es crearen les unions i els agermanaments d'una mateixa vegueria per lluitar contra el bandolerisme. Aquestes organitzacions eren una variació de l'antic sometent amb una coordinació dels diversos sometents locals i una centralització dels recursos neutralitzant els entrebancs o les interferències de caràcter jurisdiccional. Es formaren diverses unions en les vegueries de Vic, Girona, etc., però no arribaren a ser efectives perquè els barons locals mai facilitaren les coses dins de la seua jurisdicció i molts estaven immersos en les lluites de bàndols (Torres, 1991: 168). Les bases i els ordenaments jurídics d'aquestes primeres unions fracassades s'arribaren a imprimir, com també es va fer amb les segones; així, tenim la referència, per exemple, de la *Concordia e unio feta y fermada per la ciutat de Barcelona e altres lochs de la vegaria estreta d'aquella. Sobre la expulsio dels bandolers y mala gent* (Aguiló, 1923: plec 1492) estampat el 1565.⁸

Després d'aquesta experiència fracassada, es tornà a impulsar el projecte de les unions la primera dècada del segle XVII, en temps del virrei Hèctor de Pignatelli i Colonna, duc de Monteleone (1603-1610). En aquells anys el bandolerisme proliferava enormement, per això Felip III, quan escriu una carta als diputats catalans, el 19 de maig de 1603, per notificar-los l'arribada del nou virrei, fa especial insistència en el fet que col·laboren per posar fi a la criminalitat:

[...] procurando por vuestra parte todo lo que convenga para la deffención, beneficio, quietud y seguridad desse nuestro Principado y condados y extirpación de tantos malhechores como en ellos hay, que alende questo importará mucho para que en essa tierra la justicia sea bien administrada y se viva con la pas y reposo, que es menester será hazer de vuestra parte lo que es tan propio de vuestros officios, y en ello recibiré muy accepto y senyalado Servicio [...] (DGC: v. III, 461).

El monarca donà instruccions precises al virrei Monteleone per lluitar contra el bandolerisme i el 1605 se signà la unió de Vic, després la de Barcelona i l'any següent la de les vegueries de Tarragona, Cervera, Vilafranca del Penedès i Girona. Les negociacions entre els representants del virrei i les universitats cata-

7. Destaca el tàndem que jugaren el bandoler Perot Rocaguinarda i el monestir de Ripoll.

8. No hem trobat cap exemplar d'aquest imprès en els fons documentals dels arxius i de les biblioteques que hem consultat.

lanes no foren gens fàcils; per exemple, el virrei volia que la unió de Vic tingués una durada de deu anys però les autoritats vigatanes aconseguiren que fos de cinc. Malgrat això, en aquest cas les autoritats locals i els senyors jurisdiccionals estigueren més receptius a negociar i impulsar el projecte, encara que en la pràctica la xarxa de solidaritat de les parcialitats jugà de contrapès. El fet de poder signar els acords de la unió suposava una verdadera victòria per a les autoritats reials en la lluita contra el bandolerisme, sobretot després de l'acció fallida en el passat.

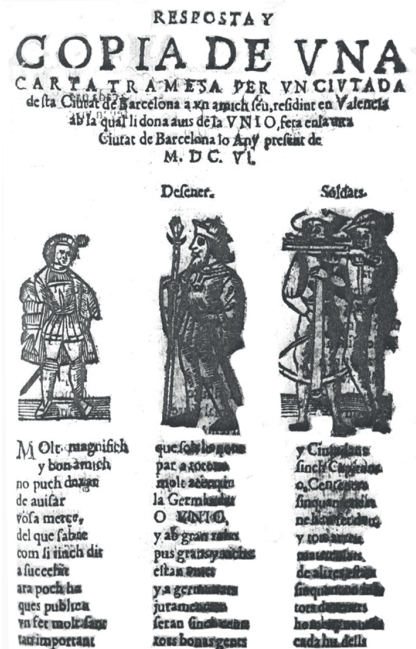
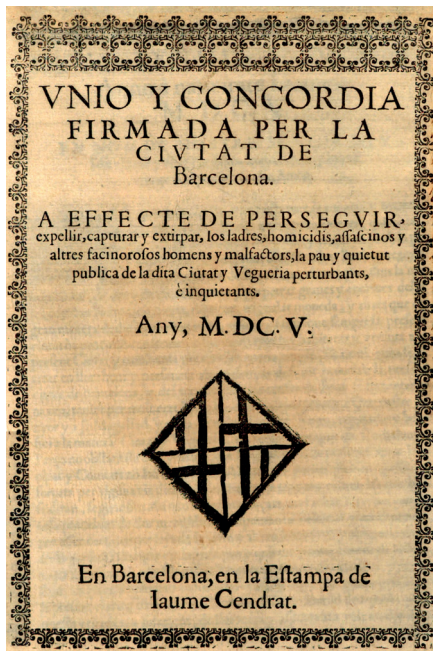
Calia assegurar que les noves unions tingueren èxit, i per fer aquesta tasca el servei propagandístic virregnal tingué un paper cabdal. Es van imprimir les bases que regulaven cada unió, com la *Unio y Concordia firmada per la ciutat de Barcelona. A efecte de perseguir, expellir, capturar y extirpar, las ladres, homicides, assascinos y altres fascinerosos homens y malfactors, la pau y quietut publica de la dita ciutat y vegueria pertubants e inquietants*.⁹ Aquests tipus d'impresos arpleguen els diferents capítols pels quals es regularen les unions, en què s'estipula: l'ordre jeràrquic dels membres dels agermanaments contra els bandolers, a quins delinqüents tenien l'obligació de perseguir, els mètodes per confiscar els béns de les persones implicades en el món dels bàndols o les penes imposades als desertors. En tot moment es volia deixar clar, per part de les autoritats virregnals, que es respectarien les Constitucions catalanes, per això en la introducció dels capítols de la unió de Barcelona es diu:

[...] Ni fer o causar la derogació, lesió ni perjudici als Usatges de Barcelona, Constitucions de Catalunya, capítols ni actes de Cort, ordinacions, consuetuts, usos, pràctiques y costums, privilegis, exemptions, llibertats y facultats, així en comú com en particular ortogats y otorgades a la dita Ciutat, baronies, viles, llochs, tèrrens y parròchies de aquells, o als barons y altres en les jurisdiccions y altres qualsevol, així de estament militar com dels altres qualsevol estaments en dit Principat y comtats que en la present unió firmaran [...].¹⁰

Si la signatura de les unions va suposar una victòria de les autoritats monàrquiques, també va resultar un problema entre els estaments de Catalunya, especialment el militar, i el virrei. El mateix 1606 els diputats catalans redactaren un memorial que portava per títol *Memorial dels excessos que per la unió y oficials y soldats d'ells an resultats fins la present jornada* (DGC: v. III, 837-858). Per una banda, s'hi repassen un per un els capítols de la unió de l'imprès anterior, s'argumenta per què van en contra de les lleis catalanes i declara que les unions

9. Es conserven, almenys, dos exemplars d'aquest imprès, un estampat en la impremta de Jaume Cendrati, 1605 (Biblioteca Nacional de Catalunya [BNC], 2-V-C1/11), i un altre que el venia el llibreter Rafael Nogués, 1605 (Arxiu de la Corona d'Aragó [ACA], Consell d'Aragó, lligall 0583, núm. 007, f. 161-172). També es conserven els capítols de la unió de Vic: *Sancta Vnio o Sancta Germandat, fermada per los Consellers y Concell dela ciutat de Vich...*, Barcelona, impremta de Joan Amelló, 1605 (BNC, Fullets Bonsoms [F. Bon] 243).

10. *Unio y Concordia firmada per la ciutat de Barcelona...*, f. 4.

Imatge 2. L'impres de l'esquerra són els capítols de la unió de Barcelona i el de la dreta un plec de cordell en vers sobre la mateixa unió. Imatge de l'esquerra: *Unio y Concordia firmada per la ciutat de Barcelona. A efecte de perseguir, expellir, capturar y extirpar, las ladres, homicidas, assascinos y altres fascinerosos homens y malfactors, la pau y quietut publica de la dita ciutat y vegueria perturbants e inquietants.* Barcelona, Imp. Jaume Cendrat, 1605 (BNC, 2-V-C1/11). Imatge de la dreta: *Copia de una carta tramesa per un ciutad de la ciutat de Barcelona a un amich seu, residint en Valencia ab la qual li dona avis de la Unió, feta en la dita Ciutat de Barcelona, lo any present de MDCVI.* Barcelona, Imp. Joan Amelló, 1606 (Còpia digital a la Biblioteca Digital Siglo de Oro, Bidiso).

són, literalment, anticonstitucionals. Per l'altra, es denuncien els excessos que cometien els soldats de les unions, com ara no col·laborar amb els oficials dependents del veguer si aquests no criden abans «Visca la unió!» (DGC: v. III, 837-838). Els diputats argumentaven que alguns soldats de la unió no respectaven les jerarquies socials perquè diverses persones de l'estament militar van ser arrestades sense contemplacions. En general, els diputats exposaven que els de la unió cometien grans destrosses, inclús en llocs de culte, com quan van anar a arrestar Bernet Cabrer al monestir del Carme i «romperen portes, maltractaren los pares y religiosos del dit monestir» (DGC: v. III, 840). El memorial conclou amb aquesta afirmació:

Axí que consta de les sobredites coses que los dits capítols de la unió an causat y causan de cada dia molts inconvenients y se té per cert que, si no s-i posa remey, los de la unió y plebeios se vindran a amotinar de manera que se alsaran ab la jurisdicció real y causaran algun dany irremeiable (DGC: v. III, 858).

Moltes accions de les unions i dels agermanaments van anar dirigides contra el braç militar del Principat; per això, Núria Sales, quan tractà el tema de la unió, titulà el seu treball amb un interrogant: «Unió contra els bandolers o contra els cavallers?» (Sales, 1989: 266-269).

El virrei necessitava urgentment guanyar adeptes per a la unió, i l'eina per fer aquesta tasca va ser l'edició d'una extensa propaganda política. Els impresos que es feren dels capítols de la unió, que es podien comprar a les impremtes, no es destinaven a un gran públic perquè estaven escrits en prosa i utilitzaven un llenguatge legislatiu molt específic. Per aquesta raó, aquests textos es van adaptar al format de literatura de cordell, és a dir, amb un llenguatge més col·loquial, amb gravats al principi, en format d'història i escrits en vers; normalment eren cobles, fet que facilitava la recitació dels plecs perquè arribassen a un gran nombre de gent, que en bona part era segurament analfabeta (Olivari, 2014: 298).

La majoria dels relats relacionats amb la unió repeteixen els mateixos arguments i tenen una estructura similar perquè bona part de les relacions copiaven els aspectes bàsics d'altres textos editats abans. Per aquesta raó, assenyalarem les característiques més significatives dels relats i les novetats que tenen els uns respecte dels altres, perquè si els analitzàssem un per un de manera completa cauríem en la repetició constant.

El triomfalisme

En les cobles de la unió s'intenta despertar un estat d'eufòria entre la població afirmant, pràcticament en la totalitat dels textos, que després de signar els acords la criminalitat al Principat havia estat extingida, i els bandolers eren executats. En les *Cobles noves en l'ahor de la Unió y dels beneficis y profits que ella ha aportats en Catalunya compostes per un soldat de la Unió* es diu que:

Abans per los camins robave[n]
 lladres als trists passatgers,
 mes ya sense por camínan
 puyx no-s tròban bandolers,
 perquè la Unió exequta
 los perseguir-los com deu.¹¹

Les *Cobles de la Unió de Vilafranca del Panades, fetes per hu dels mateixa vila lany 1606*¹² atorguen tot el mèrit del suposat benestar de Catalunya al virrei Hèctor de Pignatelli, duc de Monteleone, per això al final de cada estrofa es repe-

11. Barcelona, Imp. Onofre Anglada, 1606 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 15-18).

12. Barcelona, Imp. Gabriel Graells i Girald Dòtil, 1606 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 7-10).

teix la tornada «los de la vida yrada / bé·ls persegueix lo virrey». El text enumera les diferents unions signades, com les de Barcelona, Vic, el Llobregat i el Vallès, amb conseqüències totalment positives per al territori, segons la versió literària.

Les *Cobles en alabança de la vnion. Obra muy curiosa al torno de Iayme Roig con vn romance a la postre, que declara quien fue el inuentor della*¹³ i el *Vers de Jaume Roig en alabança de la unio. Estampat en Barcelona en la estampa de Iaume Cendrat. Año 1606*¹⁴ segueixen una línia molt més oficial: tracten dels grans mals causats pels bandolers abans de les unions. Destaquen (sobretot el primer plec) la figura del virrei com a causant directe del bon moment polític i social que travessava Catalunya:

Duque de Monteleone
león soys contra malhechores
y a los buenos hazéys favores
si les basta razón,
pues havéys puesto la Unión
en esta nuestra tierra:
hay paz con discreción
y antes había guerra.

Un imprès escrit en castellà sobre la *Relación verdadera de la Santa Union, firmada en esta noble y leal Ciudad de Barcelona, contra toda suerte de gente de mala vida...*¹⁵ representa la unió com una dona que recrimina als delinqüents els seus mals actes. Afirmar que des que se signà la unió:

todos los de mala vida
se han ydo [...] a
Valencia o Aragón
por buscar nueva guardia
y huyir de la Unión,

però la repressió als bandolers a més de dura és justa:

Unos echa a prision
y otros van desterrados,
y otros son açotados
y otros en galera son
para el remo condenados.
Conforme el mal que hizieron
fueron luego castigados
y los que no fueron culpados
ninguna pena tuvieron
y fueron ya libertados.

13. Barcelona, Imp. Gabriel Graells i Giralld Dòtil, 1606. BNC, F. Bon. 10829.

14. Barcelona, Imp. Jaume Cerdà, 1606. Còpia manuscrita transcrita a *Obres del Cançoner Popular de Catalunya* (OCPC), sèrie A, Materials Aguiló, carpeta A-15, II, núm. 12.

15. Barcelona, Imp. Gabriel Graells i Giralld Dòtil, 1606. Còpia digital a Bidiso.

Aquest triomfalisme, que no es correspon amb la realitat, serveix al virrei per reafirmar-se com a persona justa, que vetlla pel benestar dels catalans, bo i aconseguint erradicar la criminalitat del territori català i, com a conseqüència, millorar la vida quotidiana de la població.

Cobles compostes, teòricament, pel poble i per al poble

L'autoria dels textos acostuma a recaure en una persona pertanyent a les classes populars, que no sabia escriure; així, aquest il·letrat demanava a algú que li escrigués uns poemes sobre els grans beneficis causats per la unió. Les *Cobles en llahor de la Unió...* foren escrites, suposadament, per un soldat que es confessa analfabet en el mateix relat:

De la Unió vull cantar
pus tothom ne diu gran bé,
no us enfade si no accerto
perquè lletra no-n sé.
Comensa a cantar.

En les cobles de Tarragona,¹⁶ l'autoria s'atribueix a

un pobre menestral
de la noble ciutat de Tarragona
ahont se fa d'ell poc cabal.

A les *Cobles ara novament fetes al to de la Sardana que diu gentil senyora cruel pastora, les quals tractau dels profits...*¹⁷ es fa al·lusió a la popularitat dels impresos de la unió, que estaven pensats per ser cantats entre la gent, i es remarca que estan escrites per una persona lletrada però creades per un individu corrent, normalment analfabet, com hem vist en les primeres cobles. En aquest plec es diu:

Una senyora demana
que la unió pogés cantar;
pus m'o va dir
ja componguí
esta cansó,
cantem de gana.¹⁸

16. *Cobles en alabanca de la sancta Unió que ha firmada ara novament la metropolitana Ciutat de Tarragona*. Barcelona, Imp. Joan Amelló. (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 11-14).

17. Barcelona, Imp. Joan Amelló, 1606 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 23-26).

18. L'última estrofa convida la població de Catalunya a cantar el contingut del plec: «Gent cathalana / tota semana, / ab gran amor, / cantem de gana / cansó galana / de la unió».

Al *Summari i relatio verdadera de la Santa Unió y agermandat firmada en la noble ciutat de Barcelona...*¹⁹ en les dos primeres pàgines es conta que una dona que era a la cort de Madrid fou qui encomanà al poeta que escrigués sobre els grans beneficis que havia reportat la unió, destacant la gran feina realitzada pel Consell de Cent per «capturar tots los traïdors / y malfactors de la ciutat».

Inclús es compongueren relacions en format carta, escrites per gent del poble, teòricament, com la *Copia de una carta tramesa per un ciutadà desta ciutat de Barcelona a un amich seu, residint en Valencia ab la qual li dona avis de la Unió...*²⁰ que, com el mateix títol fa notar, és una carta d'un home de Barcelona dirigida a un amic seu de València. Com els altres, narra els bons efectes de la unió, les rondes de vigilància, la prohibició de les armes de pedrenyal i, a més, descriu amb cert detall la composició social dels soldats de la unió de Barcelona, aportant el nom de cinc dels principals caps de la unió de Barcelona:

a Fluvià
 qu'és capità
 o centener
 pos lo primer [...]
 Pus Aguilar
 és lo segon [...]
 És Fivaller,
 home molt rich,
 llinatge antich,
 com los demés [...].
 Setanti honrat,
 molt nomenat [...]
 lo qui[n]t serà
 mossén Duzay.

Encara que els textos anaren destinats al gran públic, difícilment foren escrits per una persona pertanyent a les classes populars. Aquesta obsessió per atorgar l'autoria a una persona analfabeta segurament buscava que el lector o oïdor del text s'identifiqués més amb el contingut, perquè suposadament l'havia escrit una persona propera a ells. Per exemple, a la *Relación verdadera de la Santa Union...* es diu clarament que aquesta cobla estava pensada per a «grande gusto y contento / de la gente popular».

El problema del pedrenyal i la moneda falsa

Els textos literaris es fan ressò de dos problemes importants que causaren molts maldecaps a la Catalunya del barroc, com foren les armes de pedrenyal i la moneda falsa. Les armes de pedrenyal causaven molts morts i eren l'arma preferida dels bandolers, i és per això que es desenvoluparen diverses iniciatives per a

19. Barcelona, Imp. Onofre Anglada, 1606; (ed. facs: Escobedo, 1988: 27-30).

20. Barcelona, Imp. Ioan Amello, 1606 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 35-38).

prohibir-les, com les del duc de Fera o Joan Terés el 1602-1603, que també afectaren els membres de l'estament militar i els seus lacais i criats (Torres, 1988: 335-338). Els delegats de la monarquia a Catalunya des de mitjan segle XVI fins ben entrat el XVII van fer grans esforços per eliminar-les i el virrei Monteleone va fer una nova crida per prohibir-ne l'ús, independentment de la condició social del portador de l'arma,²¹ perquè eren «la causa de les moltes morts i danys que cada dia se fan» (DGC: v. III, 452).

Els diputats catalans van protestar contra les diverses crides que prohibien el pedrenyal i van realitzar nombroses ambaixades, al virrei i a la cort de Madrid, perquè consideraven que anaven en contra de les Constitucions catalanes:

serien estades publicades certes crides o edictes ab los quals generalment se prohibeix lo port y detenció de pedrenyals, les quals crides són contràries a diverses Constitucions de Cathalunya, capítols y actes de Cort, y diversos privilegis, usos (DGC: v. III, 375).

En el context d'aquest conflicte institucional, les cobles de la unió intenten reproduir el contingut de les crides promulgades pel virrei, per això en el text de la unió de Tarragona es diu que:

Pedrenyals ni pistoles
no us atrevau a portar,
encara que siau grandes,
cavallers i ciutadans.

També existia un gran temor que els membres de la unió jugaren a favor dels bàndols des de dins, per això els textos afirmen que:

Los sinquanteners senyors
han de ser hòmens honrats,
que no façen alts ni baixos
per ningunes amistats;
vaja recta la justícia.

Un altre problema important fou la falsificació de moneda, perquè molts bandolers, com els germans Coxarts, també solien desenvolupar eixa activitat, emparats en la impunitat eclesiàstica dels dominics de San Francesc, als afores de Vic, on fabricaven moneda al claustre de l'església (Torres, 1988: 221). També Monteleone, quan feia un any que era al govern català, va escriure que:

[...] Des del dia que havia entrado en el gobierno hasta ahora, ninguna cosa le havia desvelado más que el cuidado de remediar el daño de las monedas, y que

21. «Que com sa excel·lència ab sa real crida publicada en la present ciutat de Barcelona y en altres ciutats, viles y llochs de dits Principat y comtats haja prohibit lo ús y port dels pedrenyals y pedrenyales de qualsevol sort y mida, sien donant emperò licència» (DGC: v. III, 842-843).

havia procurado satisfacerse de lo que sería más a propósito y que hallava que lo que se le representava por parte de los diputados era muy convenient [...] (Vilar, 1973: 313).

Per eixa raó, en el text de Vilafranca del Penedès es remarca que:

Los falsaris de moneders
an de ser molt perseguits,
ja n'an castigat alguns
com nos consta per escrit.

A Relación verdadera de la Santa Union... es dedica una part als «cercenadores que cercenan las monedas» i se'ls adverteix que si no abandonen aquesta activitat

lo pagaran las orejas; [...] dirxad essa vida mala
y no aya mas cercenar,
porque lo avéys de pagar,
que la horca esta muy alta
y es mala de baxar.

El problema monetari d'aquests anys permet fer una anàlisi més detallada; ara bé, per no desviar-nos del tema, sols cal ressenyar que existiren almenys dos plecs de cordell que parlen únicament d'aquesta problemàtica: les *Cobles noves a la rima del trabuquet, a on se tracta dels moneders del any quels ha fet la nova invenció del molinet, y lo ana la moneda a pes y lo grandíssim be comu que sen ha tret*²² i *Redondillas del conorrent*.²³ Són textos datats el 1611 i fan referència a la greu situació de falsificació de moneda. Els moneders adverteixen «de aquesta terra; / de vosaltres ja està fet, / fa-us fugir de la carrera / la ramor del trabuquet» i es fan ressò del fet que molts estrangers estaven immersos en el negoci i utilitzaven les esglésies per dur-lo a terme. És destacable l'any en què s'editen els plecs, perquè el 1611 es feu una reforma monetària per posar fi a aquesta situació, i el primer relat, per exemple, fa referència a un molinet per fabricar moneda amb motlles molt precisos, de manera que fos impossible falsificar-la, per això el seu títol. Però la tasca principal de les dos relacions és elogiar la mesura virregnal, perquè el virrei d'aleshores ordenà que la moneda havia de tenir exclusivament el seu valor en pes. Finalment, la ciutat de Barcelona va haver de comprar les males monedes pel valor nominal, refondre-les i reintroduir-les en el mercat segons el seu pes. Aquesta operació va injectar 140.000 ducats a l'economia catalana (Junqueras, 2016: 45-72).

Així, doncs, les cobles de la unió no foren alienes als problemes socials de la Catalunya d'aquell temps com el de les armes de pedrenyal i la moneda falsa. El

22. Barcelona, Imp. Joan Amelló, 1611 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 47-50).

23. Barcelona, Imp. Gabriel Graells, 1611 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 51-54).

virrei va intentar reforçar la seua posició per contrarestar les protestes del braç militar per les crides contra el pedrenyal, i, a més, buscava justificar les mesures adoptades per pal·liar els danys de la falsificació de moneda.

Prostitutes, rodamons i tavernes amenaçades per la unió

En principi, les unions estaven pensades per lluitar contra el bandolerisme i altre tipus de delinqüència, encara que relacionada, com la falsificació de monedes, però les conseqüències de la seua signatura afectaren de manera negativa els cavallers catalans, molts veguers i, a més, es posà en el punt de mira els rodamons, les prostitutes o les sales de joc. Al capítol 25 de la unió de Barcelona s'estipula «que los ministros de la unió, sempre que convinga o-ls sera ordenat, púgan regonéxer les cases vicis, hostals, tavernes y pendre los vagabundos y posar-los en mà de la Justícia». ²⁴ Per aquesta raó, a les *Cobles ara novament fetes al to de la Sardana...* es diu que amb els bandolers i criminals en persecució, i amb la finalització de la falsificació de moneda, les meretrius se n'aniran perquè no tindran clients:

les dones públiques se'n van
perquè s'acaba lo seu guany,
no y ha perduts
per dar menuts,
argent ni or.

A la *Relación verdadera de la santa Unión...* es diferencien sis tipus de «delinqüents», sense centrar-se tant en els bandolers: es parla de «cantoneras», a les quals es recomana posar-se a fer feina i guanyar diners si no volen morir-se de fam; d'«alcahuetas», a qui s'adverteix que canvien de vida i abandonen el pecat, perquè si no «pagaréys todo el mal»; de «cercenadores de moneda», qui pagaran els seus delictes amb les seues orelles; a més, s'anomena els lladres que assaltaven els camins («capeadores de engaño / que de noble capeáys / pues tant sotilmente andáys / mirando si es fino el paño / ad aquella hurtáys»). Finalment, es parla dels «rufians» com a persones que no tenien por de la unió, però la dona que encarna la unió en aquest plec els recomana, per al seu bé, amagar-se'n.

Així, doncs, la unió va tractar d'acabar amb els bandolers i les parcialitats però també amb altres formes de vida, com ser rodamon, o oficis, com la prostitució.

La mala fama que els catalans tenien a Castella

A principis del segle xvii des de Castella es tenia la impressió que els catalans estaven inclinats a la criminalitat de manera quasi natural, perquè els castellans tenien una visió del bandolerisme i de les parcialitats catalanes que crearen i

24. *Unio y Concordia firmada per la ciutat de Barcelona...*, f. 18.

difongueren la literatura de Lope de Vega, Cervantes o Tirso de Molina, que explotaven eixe tòpic; alguns catalans lletrats com Esteve de Corbera, Pere Gil o Francesc de Gilabert el reproduïren dins del Principat. Des del vessant polític, el virrei Almazán el 1614 arribà a dir que «la tierra los produce [*i.e.* els bandolers] como hongos» (Torres, 1995: 178). Per exemple, l'escriptor andalús Vicente Espinel va escriure que:

[...] Son los catalanes (por la mayor parte) hombres de durísimo natural, sus palabras pocas, a que parecen les inclina también su propio lenguaje, cuyas cláusulas y dicciones son brevísimas; en las injurias encuentran gran sentimiento y por eso son inclinados a la venganza [...] el quejoso o agranado deja los pueblos y se entra a vivir a los bosques, donde en continuos asaltos fatigan los caminos [...] (García, 1985: 248).

Per eixa raó, en els impresos de la unió es vol deixar constància que gràcies al virrei la gent del Principat estava perdent la mala reputació que tenia i a les *Cobles en llahor de la Unió...* es pot llegir literalment que:

Valdran-nos bé ya en Castella
perdent la maleyta fama
que de matadós teníam,
puyx lo que és bo tothom ho ama
vent qu'és pareixa la sua
la Unió que-ns dóna Déu
tan en bé de Catalunya.

Segons Agustí Alcoberro (1984: 571-572), la cobla «demostra una clara ingenuïtat pel que fa a l'articulació de Catalunya en la monarquia hispànica [...]».

En un plec titulat *La mudança dels temps* (Barcelona, Imp. Gabriel Graells i Girald Dòtil, 1606; ed. facsímil: Escobedo, 1988: 19-22) es fa una defensa de la gent del Principat (Alcoberro, 1984: 171) perquè, com en el text anterior, també s'intenta desmuntar el tòpic de l'època que deia que la gent de Catalunya era venjativa i s'entregava al món de la delinqüència:

Diran algunos qu'és clima de la terra
y qu'és esta gent mal inclinada;
responc que no es així
sinó que és bona.

Per primera vegada apareixen les principals parcialitats de Catalunya en un plec solt, és a dir, els nyerros i els cadells, i si se'ls esmenta és per dir que tenien la culpa dels grans desordres, però la tenien a parts iguals amb les velles autoritats que havien consentit aquest comportament.²⁵ Tanmateix, com en totes aquestes

25. «Y no dic que cremàs cadells y guerros [*sic*] / encara que també tenen sa culpa, / sinó los que remey donar podien / y no u vogueren fer per lo que ell saben / molts que teniu per bons, farien centra».

històries després de la signatura de la unió, s'hi respira un ambient d'optimisme: des d'aquest moment «no aurà més cadells, no y aura gnerros / no aurà qüestions, no y aura bàndols, / la pau universal serà en la terra», mèrit repartit a parts iguals entre el virrei, el rei i el príncep, el Consell de Cent, la Diputació i «Déu omnipotent». Però el principal propòsit d'aquest text era deixar constància que la unió havia funcionat i, en conseqüència, calia esborrar la fama negativa que tenia Catalunya. S'argumentava que si anteriorment regnaven els bàndols era per la negligent gestió dels governants designats per la monarquia hispànica, perquè

tothom diu qu'és molt bona aquesta terra
però que té gran falta de justícia,
que abans no l'han sabut los que regien.

Fins i tot s'hi fa una clara al·lusió a Castella:

Diran les nacions que blasphemaven
de Cathalunya y dels que en ella habítan
lo que dalt està dit, que no és la culpa
dels catalans sinó de qui·ls regia.

Xavier Torres (1988: 1139), en la seua tesi doctoral, argumenta que «les unions concertades en els primers anys del segle XVII podrien constituir un gènere mateix o peculiar dins del romancer». Aquests tipus de plecs aporten poca informació sobre un determinat bandoler o sobre una quadrilla, perquè no se centren en aquest aspecte, i encara que s'elaboren el mateix any en el qual se signen les unions, tampoc contenen dades rellevants de Vic, Tarragona o Vilafranca del Penedès ni de les seues circumstàncies. La majoria de les cobles es limiten a seguir un esquema bàsic en la composició dels relats: comencen per descriure la violència desmesurada que vivia Catalunya, i continuen afirmant que quan s'estableix una unió immediatament s'hi viu un clima de benestar i, des d'aleshores, la població pot estar tranquil·la gràcies a les bones accions del virrei. Cal tindre present que estem davant d'un gènere propagandístic en què els textos s'escriurien per encàrrec, probablement pel mateix virrei o persones vinculades amb ell, amb la missió de guanyar-se l'opinió pública després de signar els pactes. És inevitable relacionar tota aquesta artilleria propagandística al voltant de les unions amb les resistències de moltes viles i ciutats a l'hora de signar-les (Torres, 1988: 1141). Malgrat la gran difusió d'aquests impresos, «els seus resultats [*i.e.* de les unions] van ser, però, mediocres, a causa de l'arreglament d'alguns dels seus membres o dirigents amb les quadrilles o simplement per por» (Alcoberro, 2004: 117). Pel seu caràcter propagandístic no es poden interpretar al peu de la lletra, però ens proporcionen indicis sobre la percepció social de problemes com les armes de pedrenyal, la falsificació de moneda, la composició social de les unions, la mala fama de Catalunya, el món de les parcialitats de nyerros i cadells. Encara que no parlen d'un bandoler o d'una quadrilla concreta, segueixen la línia temàtica de criminalitzar la figura del bandit.

La propaganda del virrei Alburquerque

Els conflictes entre els representants del Principat i el virrei foren constants, perquè l'*alter ego* del rei aplicava mesures extraordinàries dins de Catalunya pensades pel mateix monarca però realitzades pel virrei, i era aquest qui rebia les crítiques de les autoritats regnícoles, que poques vegades posaven en dubte la figura del monarca. Un dels fenòmens en què es pot apreciar la disputa d'interessos entre el virrei i les institucions catalanes fou el bandolerisme, malgrat que no fos un moviment polític ni de reivindicació social. El virrei tenia la tasca de defensar el territori enfront dels enemics, procurar que la justícia fos administrada rectament i vetllar pel manteniment de la pau i la tranquil·litat en el regne. En aquest sentit, les diferents activitats de les quadrilles de bandolers no li permetien complir una de les seues funcions perquè la lluita de bàndols no era il·legal ni a València ni a Catalunya, estava regulada pels Furs i les Constitucions. A més, les lleis dificultaven que es pogués prohibir les armes de foc i defensaven el territori de senyoriu on les tropes del rei tenien menys marge de maniobra. Aquestes qüestions van fer que un virrei del Regne de València al segle XVII afirmés que «queda dicho que ha de haver bandidos mientras hubiere fueros» (Lalinde, 1964: 328-340).

Els virreis van segrestar castells i jurisdiccions i, a més, enderrocaren masies i fortalises davant la protesta dels diputats. La principal arma que tenien era la convocatòria de sometents, que havien de coordinar-se en les diferents vegueries, però davant la seua ineficàcia alguns virreis van optar pels soldats i comissaris especials, amb gran disgust per als òrgans catalans «tan apegados como se sabe al cumplimiento de sus privilegios» (Lalinde, 1964: 346). Segons el professor Ignasi Fernández (2012: 460), els diputats catalans es dedicaven a veure i a denunciar contrafurs en molts actes del virrei, i al seu torn aquest es queixava que les Constitucions no li permetien exercir justícia contra el bandolerisme.

Un dels virreis que actuaren de manera més agressiva contra el bandolerisme i les seues varietats fou el duc d'Alburquerque. Francisco Fernández de la Cueva, duc d'Alburquerque (1615-1619), va ser nomenat virrei amb la missió de posar fi al bandolerisme desmesurat que assolava el Principat. Per aquesta raó, abans inclús de jurar el càrrec, afirmava que: «llegando a Barcelona acabaré de poner en galeras a todo el Principado» i «guardaré las Constituciones que me pareciere y las demás no» (Reglà, 1969: 128). Alburquerque volia apuntar-se la victòria d'haver sigut el virrei que acabés amb el bandolerisme, posant en el seu punt de mira la base que sustentava a les quadrilles, és a dir, els seus fautors, especialment els nyerros i els cadells.

Per dur a terme aquesta empresa de persecució va fer que es traslladaren soldats castellans a Catalunya, davant la protesta dels catalans, perquè allò habitual hagués estat que hagués convocat un sometent amb gent autòctona. D'un dels soldats de Castella que hi anà s'ha trobat inclús un diari on descriu les persecucions als bandolers, les execucions, però allò més important del text és que reflecteix el fet que els estrangers vinguts a Catalunya sabien que no podien confiar en les institucions pròpies per prendre als bandits, perquè quan capturaven algun

malfactor «y los llevavan a Barcelona y salian libres por los señores de la audiència, saliendo le mataban el ganado y quemavan las casas a los que los sigian» (Serra, 1931: 191). Aquest virrei va tornar a publicar la pragmàtica de 1612 que prohibia el pedrenyal, fet que no va agradar a l'estament militar català, i, a més, va augmentar el nombre d'execucions a criminals i fautors. També va intensificar el derrocament de castells i cases de suposats fautors de bandolers davant la protesta dels diputats catalans, afirmant que aquesta mesura anava en contra de les Constitucions:

[...] Bernat Sala, advocat fiscal del General, al il·lustríssim y reverendíssim senyor don Joan de Moncada, archebisbe de Tarragona, y de part de ses senyories li pregà fos servit anar a parlar ab lo excel·lentíssim senyor duc de Alburquerque, virey y capità general, y li representàs la contrafacció de Constitucions de Cathalunya que feya en enderrocar les casas y castells de fet y sens coneguda de dret y causa, y sens preceir la conclusió del Real Consell y ferma del canceller, vice-canceller o regent la Real Cancelleria [...] (DGC: v. IV, 244).

El conflicte entre les autoritats catalanes i el virrei era constant, com passà amb Monteleone, i el delegat del rei havia d'intentar justificar les mesures controvertides que aplicava per erradicar el bandolerisme de cara a la galeria, per tal de guanyar-se el favor dels catalans i de les catalanes. Aquesta tasca la realitzà el nombrós corpus d'impresos populars propagandístics que s'estamparen en els anys de màxim auge del bandolerisme i que intentaven reforçar la figura del virrei en tots els sentits.

Alburquerque és dels virreis que més plecs de cordell va generar, com ara la *Enfermedad de la insigne Cathalunya y como su majestad le ha embiado un Médico famosísimo y tan certado que en menos de un mes ha dado grandes esperanças de su salud*.²⁶ El text construeix una metàfora mèdica, afirmant que Catalunya està malalta i el bandolerisme és la malaltia que l'assola; per resoldre la situació, el rei envia un metge, el virrei, per curar-la i que la gent pugui viure en pau. El remei serà «antídotos y yervas [...] de diversas cabeças / que manda juntar». El resultat de les seues polítiques suposà la fi del bandolerisme i la pau per als ciutadans, almenys en la versió literària:

Sin hallar bandoleros,
de aquí ha Perpiñán
ya se passa con seguridad;
[...] es ver los caminos
cosa de mirar,
ya llenos de gente
que vienen y van.

26. Barcelona, Imp. Esteve Liberós, 1606; còpia digital a Bidiso.

En el text titulat *Expulsión de los bandoleros de Cataluña, por el Exelentissimo señor don Francisco Fernandez...*²⁷ es deixa molt clar que el virrei tenia la missió de posar fi al bandolerisme de Catalunya per ordre expressa del mateix monarca Felip III. Segons el romanç, s'havia de lluitar contra els enemics de la «santa fe cathólica» però sense oblidar els mals domèstics, com el bandolerisme, «de quien apenas, o con mucha dificultad, nos podemos guardar». En el plec es descriuen les principals mesures del virrei, com ordenar que en un temps màxim de tres dies «todos los vagabundos, ladrones, forajidos, bandoleros y cuadrillados saliesen de dicho reyno de Cathalunya». A més, es fa ressò de les nombroses execucions de bandits «esquatiçados y los quartos puestos por los caminos» i també de la mesura més controvertida de l'*alter ego* del rei, és a dir, la destrucció de cases i castells dels fautors dels bandits: «donde solían recogerse estos ladrones forajidos, y que las derribasen y arrasasen».

Una de les majors captures del delegat del rei fou la dels bandolers Trucafort i Tallaferro: s'editaren almenys quatre plecs que la descriuen i, a més, serví per donar una visió triomfant d'Alburquerque. A les *Coblas de Trucafort y Tallaferro y el bon govern del Duch de Alburquerque*²⁸ s'afirma que el virrei és un enviat del rei recomanat per Déu, qui va voler ajudar Catalunya per les pregàries de la seua població:

Ab lo molt que tots suffiren
molts feyen oració,
perquè tots se consumien
y Déu, vent lo que patien,
ne tingue compasió.
[...] Ha mogut lo cor del rey
ab una molt gran instància
que enviàs aquest virrey,
perquè en tot posàs remey
y és vingut ab gran constància.

Després, s'esmenta que el virrei és mereixedor d'una estàtua com les que feien els grecs i romans:

Mereix que los catalans,
per cosa tan senyalada,
fàssan fer per bonas mans,
com feyen crechs [*sic*] y romans,
una estàtua daurada.

Amb tots aquests plecs el virrei tenia guanyada la

guapa fama de molt gran virrey,
mai ningun señor de Hespànya

27. València, Imp. Felip Mey, 1616. Biblioteca Reial de Torí, E/313 d. 107.

28. Barcelona, Imp. Gabriel Graells, 1616 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 55-58).

ha feta major hazanya
en servici de son rey.

Encara que el virrei a Catalunya tragué pit per la captura de Trucafort i Tallafarro, el seu objectiu eren les parcialitats catalanes, concretament els nyerros i els cadells. Per això els impresos afirmen, amb el triomfalisme que els caracteritza, que:

Los cadells ja son per terra
y gnerros prest hi seran,
perquè lo virrey desterra
aquesta tan cruel guerra
ab què molts a infern se'n van.
[...] Aurà, durant sinquanta anys,
aquesta tan mala secta,
que ab sos embusts y paranys
nos ha causat tan gran danys.

*A La bona Fortuna del excelentissim don Francisco Fernandez de Cueva Duch de Alburquerque lloctinent i capità general en lo Principat de Cathalunya i comptats de Roselló y Cerdanya, per la Magestat Real de don Felipe tercer, expulsió de bandolers y lladres de pas*²⁹ s'afirma que cada dia arribaven més bandolers i lladres a la presó, i no sols aquests sinó

també els fautors
de aquesta canalla
que eren esca y palla
de tan mals y plors
los robats tresors
los faran pagar.

El text mostra un clima d'optimisme, no ja una declaració d'intencions del que es pretenia fer per millorar l'estat de les coses, com en els plecs anteriors: s'hi diu que

veure gent,
cosa de mirar,
tothom pot parlar
ja molt lliurement
perquè el president
los sap escoltar;
trista Cathalunya,
bé-t pots alegrar!

29. Barcelona, Imp. Llorenç Deu, 1606 (ed. facsímil: Ettinghausen, 2000: 131-134).

En el moment de l'edició d'aquest poema el virrei ja hauria posat en marxa les principals mesures repressives contra els caps de quadrilla de Catalunya, per tant, es vol deixar constància que han sigut un èxit i que la població percep millores en la seua vida quotidiana.

Els impresos propagandístics són bastant reiteratius,³⁰ i tenien la missió de justificar les mesures repressives pel bé del Principat, mostrant el virrei com una persona enviada pel monarca, i alhora per Déu mateix, que és qui suposadament va aconsellar el rei perquè enviés Alburquerque. Un exemple significatiu d'aquest extrem el veiem en el poema *Aquí se refereix llargament las molt grandiosa y memorable expulsio de lladres y bandolers...*,³¹ quan s'afirma que Catalunya és plena de malfactors aleshores:

Sa magestat
 nos ha enviat
 per tal remey
 ací un virrey,
 [...] duc de Alburquerqu[e],
 que, al qui peque
 y delinqueix,
 segons mereix
 en punt castiga;
 [...] si Déu me ajud,
 molt resolut
 y regorós,
 tant bo y zelós
 del be comú
 que cada hu
 son càstic dóna
 y no perdona
 a ric ni a pobre.

Es vol representar un virrei que encarne a la perfecció els principis de prudència, justícia i equitat, i qualsevol qüestionament a la seua persona havia de ser vist com posar en dubte el mateix rei o Déu. Els virreis havien de lluitar contra el bandolerisme però les autoritats catalanes, moltes de les quals relacionades amb les bandositats, no ajudaven en la tasca, raó per la qual la monarquia va pensar que seria adient guanyar-se la població catalana, perquè jugaren al seu favor contra els obstacles.

30. En aquest treball sols hem presentat una petita mostra, encara que significativa, dels impresos relacionats amb el virrei Alburquerque i, en general, de la relació virreis-bandolerisme-institucions catalanes.

31. Barcelona, Imp. Esteve Liberós, 1616 (ed. facsímil Ettinghausen, 2000: 143-146).

Conclusions

Com hem pogut observar en les pàgines anteriors, els dos grans moments d'impressió de textos populars relacionats amb el bandolerisme coincidiren amb el gran auge de les parcialitats catalanes, però sobretot amb períodes de confrontació entre les institucions catalanes i els delegats del monarca. Les unions i els agermanaments costaren de signar, després d'una primera experiència fracassada, però això no impedí que els diputats catalans presentaren un memorial considerant anticonstitucional els capítols que les regulaven. Així, doncs, els impresos populars buscaven promocionar els beneficis que causaven els agermanaments contra els bandolers, així com la bona gestió del virrei Monteleone enfront de les crítiques de les autoritats principatines.

Per la seua banda, els versos del virregnat del duc d'Albuquerque van en la mateixa línia, encara que atorguen molt més protagonisme al virrei per contrarestar les crítiques pels enderrocaments de cases i castells, l'empresonament de factors, l'enviament de soldats castellans o la publicació de la crida contra les armes de pedrenyal. D'aquesta manera, els textos poètics remarcaven els èxits de les mesures que prenia, que anaven enfocades a millorar la vida dels catalans i, a més, es pretenia remarcar que era la persona idònia per al càrrec perquè el seu nomenament havia seguit una decisió personal del monarca, aconsellat per la Divinitat.

Uns i altres textos tingueren una enorme difusió entre la població, perquè el fet d'estar escrits en vers ajudava a la seua ràpida recitació i la població analfabeta podria escoltar llegir-los a algú en veu alta. Els plecs foren estampats a Barcelona, però no sols es venien a la ciutat comtal o a les grans ciutats, sinó que arribaren a les zones rurals per mitjà de quincallers; per exemple, l'últim imprès citat relacionat amb el virrei Albuquerque, *Aquí se refereix llargament la molt grandiosa y memorable expulsio de lladres y bandoles feta....*, figura anotat com un dels béns en l'inventari *post mortem* del pagès Roch Soler, natural del llogaret de les Encies, a la Garrotxa (Expósito, 2014: 506).

Els textos que hem vist són de caràcter «protoperiodístic» perquè estaven pensats per ser venuts en el mateix context en el qual transcorrien les accions, ja que les cobles de la unió o les del virrei Albuquerque no tenen cap sentit si no s'emmarquen dins d'un context social i polític concret; per eixa raó, aquests textos destinats al gran públic ens donen una visió, nova o complementària, dels problemes de l'època com la prohibició de les armes de pedrenyal, la proliferació de moneda falsa, les parcialitats o la prostitució. Malgrat que estem davant de versos propagandístics i populistes, segons els estudis de Michele Olivari (2014: 198-199) en el regnat de Felip III es va desenvolupar un clima menys rígid, en comparació al del seu pare, i era menys perillós manifestar idees. Així les coses, a les cobles de la unió es difogueren missatges en contra de la idea que tenien els castellans sobre Catalunya o s'hi feien crítiques als governants de la monarquia perquè no lluitaven correctament contra el bandolerisme. En un dels impresos dedicat al virrei Albuquerque apareix escrit que la població tenia llàstima dels

reus que anaven a morir perquè eren molt joves. És a dir, aquest context de major flexibilitat cap a les opinions podria haver propiciat que alguns dels impressors/escriptors d'aquests textos hagueren pogut col·locar algunes opinions públiques en els seus poemes.

Per tot plegat, podem afirmar que la literatura popular relacionada amb el bandolerisme tingué un auge important en els primers anys de la Catalunya del segle XVII i ens aporta molta informació de l'època en la qual s'imprimí. Malgrat això, els textos literaris sobre el bandolerisme permeten obrir altres vies d'estudi, com el tractament que rep el bandit, el traspàs d'informació entre els òrgans judicials i els impressors o les execucions públiques (Llinares, 2017a). En aquest article hem volgut analitzar dos períodes cronològics concrets per tal de veure com i per què s'imprimien aquests tipus de textos, i què oferien al gran públic.

Bibliografia

- AGUILÓ, M. (1923). *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra.
- ALCOBERRO I PERICAY, A. (1984). «Visió popular del bandolerisme del XVII: una aproximació». A: *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, v. 2. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 569-577.
- (2004). *Pirates, bandolers i bruixes*. Barcelona: Barcanova.
- BURKE, P. (2005). *La cultura popular en la Europa moderna*. Madrid: Alianza Universidad.
- CAMPRUBÍ, X. (2016). «Butlletes, fulls solts i altres menuderies: la contribució de la impremta al funcionament de la societat catalana moderna», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 34, 113-144.
- CAÑADA SOLAZ, R. (2014). *El món en un plec. Aproximació a la literatura popular dels segles XVIII i XIX en València*. València: Institut Alfons el Magnànim.
- CARDINALE, R. (2009). *El bandolero español entre la leyenda y la vida real*. Madrid: Verbum.
- CARO BAROJA, J. (1990). *Ensayo sobre la literatura de cordel*. Madrid: Istmo.
- CHARTIER, R. (1994). «“Cultura popular”: retorno a un concepto historiográfico». *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 12, 43-62.
- DCVB = *Diccionari Català-Valencià-Balear*.
- DGC = *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, v. III-IV. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1996-1997.
- ESCOBEDO ABRAHAM, J. (1988). *Plects poètics catalans del segle XVII de la Biblioteca de Catalunya*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya.
- ETTINGHAUSEN, H. (2000). *Notícies del segle XVII: La premsa a Barcelona entre 1612 i 1628*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- EXPÓSITO I AMAGAT, R. (2014). *Informació i persuasió: en els orígens de la premsa catalana (c. 1500-1720)*. Tesi doctoral. Girona: Universitat de Girona.
- FERNÁNDEZ TERRICABRAS, I. (2012). «El virrey en la procesión. Poder del rey y poder de la tierra en el ceremonial de Cataluña (1601-1608)». A: P. CARDIM, J. L. PALOS (eds.). *El mundo de los virreyes en las monarquías de España y Portugal*. Madrid: Iberoamericana Vervuert.

- FRENK, M. (1997). *Entre la voz y el silencio*. Alcalá de Henares: Centro de Estudios Cervantinos.
- FUSTER, J. (1977). *Literatura i llegenda*. Barcelona: Edicions 62.
- GARCÍA CÁRCCEL, R. (1985). *Historia de Cataluña, siglos XVI-XVII*, v. I. Barcelona: Ariel.
- GARCÍA ENTERRÍA, M.ª C. (1973). *Sociedad y poesía de cordel en el barroco*. Madrid: Taurus.
- (1983). *Literaturas marginadas*. Madrid: Editorial Mayor.
- GARCÍA GONZÁLEZ, A. (2012). «El bandolero histórico como personaje de comedia en Lope». *Anuario Lope de Vega. Textos, literatura, cultura*, XVIII, 63-79.
- GOMIS COLOMA, J. (2015). *Menudencias de imprenta. La producción y circulación de la literatura popular (Valencia, siglo XVIII)*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- (2016). «Los rostros del criminal: una aproximación a la literatura de patíbulo en España». *Cuadernos de Ilustración y Romanticismo. Revista Digital del Grupo de Estudios del Siglo XVIII*, 22, 9-33.
- JUNQUERAS I VIES, O. (2016). *Economia i pensament econòmic a la Catalunya de l'Alta Edat Moderna (1520-1630)*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- LALINDE ABADÍA, J. (1964). *La institución virreinal en Cataluña (1471-1716)*. Barcelona: Instituto Español de Estudios Mediterráneos.
- LLINARES PLANELLAS, A. (2017a). «El final del bandoler: aproximació a la literatura de patíbul de la Corona d'Aragó». *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 10, 108-125.
- (2017b). *Bandolers i bandolerismes en la literatura popular de la Corona d'Aragó (ss. XVI-XVIII)*. Treball de fi de Màster inèdit. València: Universitat de València.
- OLIVARI, M. (2014). *Avisos, pasquines y rumores: los comienzos de la opinión pública en la España del siglo XVII*. Madrid: Cátedra.
- REGLÀ I CAMPISTOL, J. (1962). *El bandolerisme català del barroc*. Barcelona: Edicions 62.
- (1969). *Els virreis de Catalunya*. Barcelona: Editorial Vicens Vives.
- ROMEU I FIGUERES, J. (1991). *Poesia en el context cultural del segle XVI al XVIII*. Barcelona: Curial.
- SALES, N. (1989). «Els segles de la Decadència, segles XVI-XVII». A: P. VILAR (dir.). *Història de Catalunya*, v. IV. Barcelona: Edicions 62, 266-269.
- SERRA I VILARÓ, J. (1931). «Persecució dels bandolers de Catalunya l'any 1616 (Relació manuscrita d'un dels perseguïdors)». *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, IV, 189-240.
- SIMON I TARRÉS, A. (2016). *La Bíblia en el pensament polític català i hispànic de l'època de la raó d'estat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TORRES I SANS, X. (1988). *Nyerros i cadells, bàndols i bandolerisme a la Catalunya de l'Antic Règim (1590-1640)*. Tesi doctoral, v. 2. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- (1991). *Els bandolers (s. XVI-XVII)*. Vic: Eumo.
- (1993). *Nyerros i Cadells. Bàndols i bandolerisme a la Catalunya Moderna (1590-1640)*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.
- (1995). «Bandolers, corsaris i moriscos». A: B. DE RIQUER (dir.). *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, v. III. Barcelona: Diputació de Barcelona, 174-185.
- VALSALOBRE, P. (1998). «Plecs sols poètics catalans dels segles XVI i XVII relatius al bandolerisme. Un inventari». *Llengua i Literatura*, 9, 287-364.
- VILAR, P. (1973). *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, v. II. Barcelona: Edicions 62.

Impresos consultats

- Aquí se refereix llargament la molt grandiosa y memorable expulsio de lladres y bandoles feta per orde del excelentissim senyor don Francisco Fernandez de la Cueva Duc de Alburquerque, Lloctinent y Capità general del Principat de Catalunya y comptats de Rossello y Cerdanya, ab presa de dos famosos caps de quadrilla nomenats Tallaferro y Trucafort, y de molts altres bandolers antichs y de famosos companyys, los quals avent molts de temps que regnaven.* Barcelona, Imp. Esteve Liberors, 1616 (ed. facsímil: Ettinghausen, 2000: 143-146).
- Coblas de Trucafort y Tallaferro, y del bon gouern del Duch de Alburquerque.* Barcelona, Imp. Gabriel Graells, 1616 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 55-58).
- Cobles ara novament fetes al to de la sardana que diu gentil señora cruel pastora, les quals tractan dels profíts y effectes que causa la sancta Unio que ses fermada en la present Ciutat de Barcelona, Es obra molt gusto sa pera cantar.* Barcelona, Imp. Ioan Amello, 1606 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 23-26).
- Cobles de la Unio de Vilafranca de Panades, fetas per hu de ls [sic] mateixa Vila lany 1606.* Barcelona, Imp. Gabriel Graells i Giraldo Dotil, 1606 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 7-10).
- Cobles en alabanca [sic] dela sancta Unio que ha firmada ara nouament la metropolitana Ciutat de Tarragona.* Barcelona, Imp. Ioan Amello (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 11-14).
- Cobles noves a la rima del trabuquet, a on se tracta dels moneders del any quels ha fet la nova invenció del molinet, y lo ana la moneda a pes y lo grandíssim be comu que sen ha tret.* Barcelona, Imp. Ioan Amello, 1611 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 47-50).
- Cobles en alabança de la vnion. Obra muy curiosa al torno de Iayme Roig con vn romance a la postre, que declara quien fue el inuentor della.* Barcelona, Imp. Gabriel Graells i Giraldo Dotil, 1606 (BNC, F. Bon. 10829).
- Cobles noves en llahor de la Unio, y dels beneficis y profíts que ella ha aportats en Catalunya, Compostes per un Soldad de la Unio.* Barcelona, Imp. Honofre Anglada, 1606 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 15-18).
- De la mudança dels temps.* Barcelona, Imp. Gabriel Graells i Giraldo Dotil, 1606 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 19-22).
- Enfermedad de la insigne Cathalunya y como su majestad le ha embiado un médico famosísimo y tan certado que en menos de un mes ha dado grandes esperanças de su salud: hazele mención de las hyervas [sic] y medicinas tan excelentes y provechosas que para su remedio tiene prevenidas, y de quan bien han obrado muchas della que ya tienen espermentadas con notable contento y alegria de todos sus hijos que la tenían por muerta y desausiada.* Barcelona, Imp. Esteve Liberors, 1606 (còpia digital a Bidiso).
- Expulsión de los bandoleros de Cataluña, por el Exelentissimo señor don Francisco Fernandez de la Cueva, Duque de Alburquerque, Marques de Cuellar, Conde de Lledesma y de Elda, Virrey y Capitan General en el Reyno de Cataluña.* València, Imp. Felipe Mey, 1616 (Biblioteca Reial de Torí, E/313 d. 107).
- La bona Fortuna del excelentissim don Francisco Fernandez de Cueva Duch de Alburquerque lloctinent i capità general en lo Principat de Catalunya i comptats de Roselló y Cerdanya, per la Magestat Real de don Felipe tercer, expulsió de bandolers y lladres de pas.* Barcelona, Imp. Llorenç Deu, 1606 (ed. facsímil: Ettinghausen, 2000: 131-134).
- Redondillas del conorrent.* Barcelona, Imp. Gabriel Graells, 1611 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 51-54).

- Relacion verdadera de la Santa Union, firmada en esta noble y leal Ciudad de Barcelona, contra toda suerte de gente de mala vida: donde se cuentan los bienes que ha hecho y haze cada dia, mudando los hombres de mal en bien. Es obra muy curiosa y apasible para quien lo leyere, porq[ue] fingue el autor la Union en una dama, que va exortando a los hombres y mugeres de toda suerte de vicios: van las coblas glossadas al cabo con romances antiguos, que dan mucho gusto y contento.* Barcelona, Imp. Gabriel Graells i Giraldo Dotil, 1606 (còpia digital a Bidiso).
- Resposta a un amich de Vich contantli los effectes que ha causada la Sancta Unio de / Barcelona, folgantse dels succehits en la de Vich.* Barcelona, Imp. Sebastià de Cormellas al Call, 1606 (ed. facsímil: Escobedo, 1988: 31-34).
- Resposta y copia de una carta tramesa per un civtada desta Ciutat de Barcelona a un amich seu, residint en Valencia ab la qual li dona avis de la Unio feta en la dita Ciutat de Barcelona lo Any present de M.DC.VI.* Barcelona, Imp. Ioan Amello, 1606, (Ed. facs.: Escobedo 1988: 35-38).
- Sancta Unio o Sancta Germandat, fermada per los Consellers y Concell dela ciutat de Vich, sobre la expulsio y captura de bandolers, homicidas, lladres, y altres malfactors y perturbadors dela pau y quietut publica, a 25 de setembre 1605.* Imp. Ioan Amello, 1605. (BNC, Fullets Bonsoms 243).
- Summari y relatio verdadera de la sancta vnio y germandat firmada en la noble y leal civtat de Barcelona y Vegueria streta de aquella contra los lladres, omicides, assassi-nadors, y altres malfactors, la pau y quietut publica perturbans.* Barcelona, Imp. Honore Anglada, 1606 (Ed. facs.: Escobedo 1988: 27-30).
- Unio y Concordia firmada per la ciutat de Barcelona. A efecte de perseguir, expellir, capturar y extirpar, las ladres, homicides, assascinos y altres fascinerosos homens y malfactors, la pau y quietut publica de la dita ciutat y vegueria pertubants e inquietants.* Barcelona, Imp. Jaume Cendrath, 1605 (Biblioteca Nacional de Catalunya, 2-V-C1/11).
- Vers de Jaume Roig en alabança de la Unio.* Barcelona, Imp. Jaume Cendrath, 1606 (Obra del Cançoner Popular de Catalunya [OCPC] Sèrie A, Materials Aguiló, carpeta A-15, II, núm. 12).